

Prześwietlanie partii

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza przez ponad czterdzieści lat była przedstawiana przez komunistów jako „przewodnia siła narodu”. Rządzący wkładali wiele wysiłku w przekonanie Polaków, że stery w państwie dzierży „lud pracujący miast i wsi”, a partia jest jego reprezentacją. W rzeczywistości jednak władza spoczywała w rękach stosunkowo niewielkiej grupy osób. Kim byli ci ludzie? Co decydowało o tym, że to właśnie oni sprawowali władzę i wpływali na losy milionów obywateli? Jak wyglądały ich wzajemne relacje? Kto i z jakich powodów mógł zostać uznany za wroga i w zaskakująco krótkim czasie stracić władzę? Odpowiedzi na te i wiele innych pytań próbują znaleźć autorzy trzydziestu artykułów zebranych w interesującym zbiorze *Elity komunistyczne w Polsce*. Książka pod redakcją Mirosława Szumiły i Marcina Żukowskiego jest pokłosiem konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Pamięci Narodowej w 2013 roku, w ramach projektu badawczego „Struktury i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”. Pozycja ta jest ważna z co najmniej kilku powodów. Choćby dlatego że mimo długiego czasu, który upłynął od rozwiązania PZPR i otwarcia jej archiwów, wiedza o funkcjonowaniu partii jest wciąż niepełna. Książki dotyczące tej problematyki są nieliczne, a wiele wątków wciąż czeka na opracowanie. Omawiana publikacja w jakimś stopniu tę lukę wypełnia. Gwarancją jakości są zresztą nazwiska autorów.

Redaktorzy tomu podzielili artykuły na sześć działów, porządkując tematy podjęte przez prelegentów. W części pierwszej, zatytułowanej *Problemy metodologiczne*, znalazły się teksty wyjaśniające pojęcie „elita”. Marcin Żukowski dokonuje przeglądu definicji tego terminu. Zaprezentowane interpretacje badawcze pokazują złożoność problemu elit w historii w ogóle. Specyfika okresu PRL powoduje zaś, że definicję elity należy precyzować z uwzględnieniem różnic widocznych w kolejnych dekadach lat 1948–1989. Żukowski zwraca też uwagę na to, że w historiografii PRL pojęcie „elita” prawie nie występuje, często zaś jest tożsame z aktywnym lub aktywistami.

Dwa kolejne teksty również dotyczą problemu zdefiniowania tytułowego tematu. Mirosław Szumiło próbuje odpowiedzieć na pytanie, kto tworzył elitę w PPR i PZPR. Wskazuje na zależności – także nieformalne – między ludźmi sprawującymi władzę. W klarowny sposób obrazuje funkcjonowanie przywódców partyjnych, administracji państwowej, aparatu bezpieczeństwa i Wojska Polskiego. Szczególną uwagę zwracają wyodrębnione przez Szumiłę grupy „kryptokomunistów sterujących partiami satelickimi” oraz „szarych eminencji i elit wpływu”. Do tej drugiej autor zaliczył m.in. żonę przywódcy partii, Zofię Gomułkową, która „miała dużo do powiedzenia przy tzw. roztawianiu kadr partyjnych w pierwszych latach Polski Ludowej”, i Mieczysława Rakowskiego, mającego – jeszcze jako redaktor naczelny „Polityki” – „dostęp do ucha samego I sekretarza”.

Dariusz Magier, autor trzeciego tekstu „metodologicznego”, opisał elity komunistyczne na prowincji w latach 1975–1989. Co ciekawe, przynależność do nich nie była zarezerwowana tylko dla członków PZPR.

Z kolejnych artykułów czytelnik dowiadyuje się o konfliktach wewnątrz partii, i nie chodzi tu tylko o PZPR. Tekst Ołeksandra Zajcewa przybliży działalność Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w okresie międzywojennym. Robert Spałek opisuje z kolei walki w kierownictwie Polskiej Partii Robotniczej. Tak szerokie ujęcie omawianej problematyki może się wydać przytłaczające, jest to jednak wrażenie mylne. Teksty tworzą spójną całość. Należy przy tym przyznać rację Elżbiecie Kowalczyk, która w podsumowaniu swojego artykułu pisze: „Przedwojenny komunist przekładał znane sobie wzorce zachowań na nową sytuację polityczną – warunki PRL. Zmieniało się w gruncie rzeczy tylko nazewnictwo [...] Z perspektywy lat można stwierdzić, że walki wewnętrzne były wpisane w historię całego ruchu komunistycznego i miały istotny wpływ na postawy elit komunistycznych”.

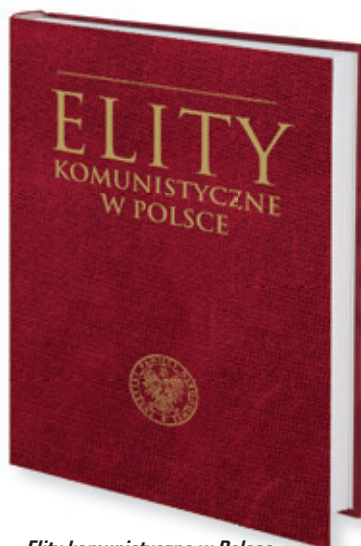
Wiele miejsca w publikacji poświęcono regionalnym strukturom partyjnym. Autorzy opisali elity komunistyczne w kilku miastach, m.in. w Krakowie i Lublinie. Mogłoby się wydawać, że te artykuły zainteresują głównie mieszkańców opisywanych miejscowości. Otóż niekoniecznie. Po pierwsze, sytuacje, w których dygnitarze partyjni zmieniali miejsce pracy, nie należały do rzadkości. Po drugie zaś, z zaprezentowanych badań wylania się schemat ścieżki kariery ówczesnych dygnitarzy, a niektóre elementy tego procesu są niezależne od miejsca zamieszkania. Autorom, dzięki szczegółowemu analizom wieku, wykształcenia czy pochodzenia społecznego bohaterów tekstów, udało się stworzyć pewien modelowy obraz przedstawiciela ówczesnych elit.

Najobszerniejsza część książki to szkice biograficzne ośmiu działaczy komunistycznych, m.in. Jerzego Putramenta (Konrad Rokicki) i wspomnianego już Rakowskiego (Michał Przeperski). Zaprezentowane sylwetki ukazują działaczy zarówno ze szczebla centralnego, jak i szczebli terenowych. Życiorysy czyta się doskonale i pozostaje jedynie mieć nadzieję, że autorzy pokuszą się kiedyś o szersze przedstawienie biografii tych postaci.

W ostatnim rozdziale redaktorzy tomu umieścili artykuły uzupełniające wcześniejsze teksty. Warto tu zwrócić uwagę

na tekst Natalii Jarskiej, która przeanalizowała udział kobiet w centralnych i lokalnych elitach PPR/PZPR w pierwszej dekadzie powojennej. Inni autorzy również wyodrębniali kobiety we władzach partyjnych czy państwowych (m.in. Marcin Sroka i Michał Mroczek), Jarska skupiła się jednak na przyczynach, dla których kobiety były – lub nie – członkiniami ówczesnych elit. Porównała też sytuację działaczek polskich z aktywnością komunistek w innych krajach „demokracji ludowej”.

Książka pod redakcją Szumiły i Żukowskiego z pewnością nie wyczerpuje tematu elit komunistycznych ani samej PZPR. Po lekturze rodzi się wiele pytań, co jednak nie przemawia na niekorzyść publikacji. Dowodzi to raczej tego, że problematyka partyjna jest niezwykle różnorodna i interesująca. Obszary badawcze, na które wskazują autorzy, zapewne doczekają się dalszych, szczegółowych opracowań. 📖

Elity komunistyczne w Polsce, red. M. Szumiło, M. Żukowski, IPN, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Warszawa – Lublin 2015, 696 s.